

Flannery O'Connor: la salvació sense aparent compassió

Míriam Díez

Professora de la Universitat Ramon Llull
i de la Pontificia Universitat Gregoriana

LA NOSTRA APROXIMACIÓ A FLANNERY O'CONNOR emergeix des de l'àmbit de la comunicació i no de l'hagiografia (hi ha qui ja la voldria als altars) ni de la crítica literària. Intentarem mirar la seva escriptura des del punt de vista de la comunicació religiosa per esbrinar-hi petjades de compassió. Observem la seva literatura com un lloc teològic, però no un lloc explícitament missioner ni un terreny d'anunci. Ens apropem doncs a la seva peculiar escriptura amb la consciència que la comunicació de la gràcia s'hi esdevé d'una manera estupefaent i absolutament original.

Aquesta escriptora del sud dels Estats Units és una combinació del geni i el talent amb punts delicats però sovint imperceptibles de vernís catòlic. Nascuda a Savannah, Georgia, el 1925, malalta de lupus, morí el 1964 a només trenta-nou anys. Ha deixat dues novel·les, la millor de les quals és *Sang sàvia* (n'hi ha una esplèndida traducció catalana de Joan-Antoni Cerrato editada per Documenta Balear), però destil·la gran part de la genialitat als contes i a les cartes. Excèntrica i molt particular, Flannery criava indiots a casa i escrivia sobre personatges estrambòtics, mutilats físicament o anímicament. L'estranyesa i el grotesc són el seu full de ruta. I, no obstant aquest món poc plàcid i gens irènic, en la seva obra despunten elements de gràcia i compassió amb una força inaudita.

Observar la llum en la seva escriptura no és una tasca relaxada ni

admet una única lectura. Flannery O'Connor és una autora que no podrà mai ser llegida un sol cop. Aquest és un dels motius pels quals ha creat controvèrsia al món catòlic, dividit entre qui la voldria beatificar i qui la considera escandalosa i rabiosament ofensiva.

Entre els diferents tipus de comunicació religiosa, aturem-nos en alguns punts generals dels textos que, per la seva estructura, contenen característiques que permeten identificar-los com a religiosos. No entenem religió en el sentit de devocional o pietós, perquè si fos així no podríem parlar mai de l'escriptura d'O'Connor com a religiosa. No és la nostra presumpció atribuir-li una missió a través de l'escriptura, volgutament inserida dins la proclamació de l'anunci evangèlic. El seu no és certament un apostolat kerigmàtic.

Agafem-nos doncs al concepte de comunicació religiosa, noció que prenem de Robert White, que la defineix pel simbolisme religiós, la narració i la creació de contextos rituals per a la conversió de la comunitat, i prenem aquest tipus de comunicació com aquella que transcendeix i crida a una possible —no sempre efectiva— conversió. Una escriptura que conté, en si mateixa, la possibilitat d'adreçar-se a la salvació.

És una escriptura travessada per un feix de llum interna que la fa esdevenir religiosa, que la relliga a alguna cosa més enllà de si mateixa. L'autora acull aquesta llum, que percep amb el dialecte just: no solament aquell dialecte del sud dels Estats Units que caracteritza Flannery O'Connor, sinó el dialecte de la mirada local i terrenal. És allò que Hilari de Cara i Casaleiz anomena «una orella, una oïda especial per a captar el dialecte, i amb això, és clar, no tan sols ens referim al seu accent del sud. [...] Ens referim a aquest dialecte, en sentit ampli, que abasta costums, història, llengua, relació amb els altres, relació amb la realitat, i que comporta una mirada, una visió especial».

De fet, la llum amb la qual O'Connor veu la realitat és religiosa. Així doncs, la il·luminació de les paraules i les ombres que aquesta llum deixa sobre els seus personatges és allò que la fa realment incisiva i determinant.

La clau de lectura que ens acompanya és l'ús de la gràcia i la compassió en els seus relats. Avancem ja que ens inserim en una perspectiva que considera que l'autora té una voluntat moralitzant i pre-

La dependència dels altres per a poder trobar Crist és indestruïble dels seus contes.

cisament per això rebutja qualsevol tècnica obertament moralitzant: té massa respecte per la llibertat dels altres per a fer-ho de cap altra manera. Quins trets defineixen la comunicació en la seva literatura?

Relligament i reconeixement de la dependència. La comunicació religiosa assumeix que el subjecte no és autònom, sinó que deu la seva possibilitat d'existència a un altre.

Recerca de sentit. Conduir a una experiència de significat que té lloc comunitàriament. Com sostindrien Henrici i White, hem nascut incomplets i esdevenim realment humans amb el procés de comunicació en comunitat.

Obertura a l'esperança. La comunicació religiosa llança una tensió vers l'esperança.

Record de l'experiència de la realitat i l'Encarnació. La comunicació religiosa parteix de l'Encarnació i per tant de la penetració del diví en el món.

Condicció del text obert i clam per la llibertat. La comunicació religiosa és una proposta lliure i deixa espai a la interpretació de qui la rep.

En l'escriptura de la Flannery trobem la superació de l'individualisme i una evocació comunitària, un ús de la comicitat i la violència, la introducció de la categoria «esperança» de manera amagada i apofàtica, la voluntat mai moralitzant, el respecte per la llibertat tant dels personatges com dels lectors i l'allunyament de la militància o el dogmatisme.

Elements de comunicació religiosa en Flannery O'Connor

Relligament i reconeixement de la dependència. En els contes breus advertim la creaturalitat, a vegades inconscient, dels personatges, que en un cert moment reconeixen la seva dependència (dels altres, de l'enemic, del boig, de si mateixos, de Déu). Per a ella, la literatura té

El canvi no arriba plàcidament
ni de manera serena, sinó brutal,
de manera estranya i imprevista.

lloc a la comunitat. En la seva ploma hi ha un desig de comunicació, i aquesta té lloc dins la comunitat.

És una escriptura que incita a mirar l'altre per trobar-hi Crist, però per a fer-ho se serveix no de l'atracció estètica, de la força de la caritat o de la seducció pel bé, sinó al contrari: juga amb l'element de la mordacitat, la compassió complaent i el grotesc. La dependència dels altres per a poder trobar Crist és indestruïble dels seus contes. George A. Kilcourse diria que l'autora convenç els seus lectors de la visió cristiana (veure Crist en els altres), una tasca gens simple si tenim en compte el ventall estrambòtic de personatges que ofereix.

Superació de l'individualisme. O'Connor critica la tendència individualista típica del sud protestant dels Estats Units. L'individu està situat dins de la comunitat, tal com l'escriptor té èxit i compleix la seva missió si està ben arrelat en el seu context.

No ho fa en els relats, però ho revela a les cartes: la seva visió del protestantisme no amaga que hi troba a faltar vida comunitària. Ella mateixa sent com a missió de l'escriptor la de comunicar i fer-ho en un entorn comunitari. La seva vida discreta i amagada no pot distreure'ns de la visió comunitària que sentia, com a part del món dels escriptors.

Tensió i canvi. Violència i Redempció i obertura a l'esperança. A la comunicació religiosa hi ha un moment de tensió i de canvi. Gustavo Martín Garzo ens recorda que Flannery està convençuda que totes les històries bones tenen una conversió, un canvi de caràcter, un moment de transformació final del personatge que «li permet obrir-se, encara que sigui només per un moment, a un instant de llibertat incomparable». En Flannery això succeeix sovint amb la introducció d'un element violent. El canvi no arriba plàcidament ni de manera serena, sinó brutal, de manera estranya i imprevista. I arriba a través del que s'ha definit com a grotesc, i també amb la violència. Ella mateixa escriu a *Mystery and Manners* que hi ha un moment en tota gran història

En Flannery no hi ha pessimisme: és un realisme lúcid, cristià, encarnat. Un realisme d'esperança. El reconeixement del mal ve molt sovint a través de la comicitat.

en què la presència de la gràcia es pot sentir com si estigués esperant per a ser acceptada o rebutjada, malgrat que el lector no reconegui aquest moment. En els seus textos la violència no és mai gratuïta, sinó que té una direcció: l'autora en fa ús per als seus personatges com a via propedèutica perquè siguin capaços de tornar a la realitat i a través d'aquests instants els prepara per a acceptar —o no— el seu moment de gràcia.

En el seu assaig *On Her Own Work* accepta que no tots els lectors s'adonen que hi ha una necessitat de retornar a la realitat, fet que ella assumeix com a eix del cristianisme: cal tornar a la realitat, i això no es fa a qualsevol preu. Per a ella, que es considera una escriptora seriosa, la violència és un recurs, una situació extrema que és la que millor ens revela qui som essencialment.

Obertura a l'esperança

És en aquest reconeixement del moment subtil de l'indici de la gràcia que hi ha esperança. És l'instant en què se sap que la gràcia ha estat acollida i rebuda: llavors l'esperança es pot identificar lleument sota el relat. Perquè reconèixer el mal no és patir-lo o assumir-lo. En Flannery no hi ha pessimisme: és un realisme lúcid, cristià, encarnat. Un realisme d'esperança. El reconeixement del mal ve molt sovint a través de la comicitat. No és en la modalitat de la ironia o del cinisme que el mal irromp, sinó que es revela a través de moments còmics. Però és una comicitat que allibera i dona esperança, que venç la ridiculesa de la vida mateixa. Una comicitat que salva.

A la novel·la *Sang sàvia* llegim aquesta afirmació de principis que es mou entre el dogmatisme i la més alta ironia: «Jo predico que hi ha ve-

ritat de tot tipus: la vostra veritat i les d'altri, però rere totes aquestes tan sols hi ha una veritat i és que la veritat no existeix. No hi ha cap veritat rere totes les veritats: això és el que la meva església i jo prediquem.»

Literatura com a lloc teològic

Per a O'Connor l'escriptor ha de ser un profeta, però ella exercita el profetisme d'amagat. Si bé podem atribuir elements religiosos a la seva prosa, difícilment seria admissible parlar de missionarietat o profetisme explícit en la seva narrativa. Per a O'Connor la literatura és un lloc teològic, però no necessàriament un lloc de missió i d'evangelització. Susan Srigley suggereix que en la seva visió profètica hi ha una separació entre «visió i judici».

Els relats expliquen, però no proposen o imposen una via o interpretació. En la manera d'escriure d'O'Connor hi ha una exaltació de la llibertat connectada a la responsabilitat. És una llibertat dins la dependència, no solament transcendent, sinó humana. L'ésser humà està lligat, vinculat a elements, presències, persones, absències i deures. Està lligat a les deformitats, psíquiques o físiques, a la anormalitat.

La visió de la Flannery s'inicia en la redempció operada per Crist. Pecat o caiguda, gràcia i salvació són els punts des d'on ella se situa i explica les històries. La seva és doncs la literatura de la redempció implícita. Escriu a «Bona gent del camp»: «Segons els meus càlculs —va dir ella— estic salvada i tu estàs condemnat, però ja t'he dit que no crec en Déu.»

La redempció de Crist arriba per la mort en creu i la consegüent però escandalosa resurrecció. En els escrits de Flannery O'Connor la redempció dels protagonistes no arriba per casualitat o sense sacrificis, sinó que és sempre exigent. Mai explícitament —però sí de manera callada—, els relats mostren que la redempció exigeix la passió, i la salvació, la creu. No es pot passar de viure sense Crist a participar de la gràcia divina com si no hagués passat res. Hi ha caps que rodolen, sempre.

Escriu l'autora, en un fragment en què un assassí parla a la dona que està a punt de liquidar: «Senyora —Misfit va dir, mirant el bosc

Per a O'Connor la literatura és un lloc teològic, però no necessàriament un lloc de missió i d'evangelització.

llunyà—, no hi ha hagut mai cap cadàver que hagi donat una propina a l'enterrador.» I, després, el mateix assassí comenta a una altra persona: «Hauria estat una bona dona —va dir Misfit—, si hi hagués hagut algú que l'hagués morta cada minut de la seva vida.»

En aquestes paraules del relat «Un home bo, és mal de trobar», Flannery aconsegueix colpir amb desconcert i genialitat i mostra la seva particular visió de la compassió. El que aparentment és un text cínic esdevé un fusell carregat amb bales de compassió.

Realisme i experiència

L'aparició de la gràcia divina retorna els personatges a la realitat, a qui són realment, a la seva veritable identitat —i no al disseny que s'havien creat de si mateixos. Flannery fa servir el grotesc per a tornar a pensar en la necessitat de la salvació. Fa servir la comicitat d'una manera que pot semblar macabra i repugnant. És només amb la caricatura i la distorsió, amb la imperfecció i l'estranyesa, que aconsegueix fer saltar la guspira de la necessitat de ser salvat que té el món, un món que en la seva vulgar normalitat no és capaç d'adonar-se'n. Per això ella força la situació i fa servir el grotesc per a provocar aquesta irrupció.

La salvació és la qüestió més seriosa de totes, la veritat més dura de totes les possibles. I no és ni fàcil ni es dóna per descomptat. Com a creient, la seva visió de la comunitat troba ressonàncies en Pierre Teilhard de Chardin pel que fa a la unitat de tots els éssers —tant vius com difunts— amb el cos de Crist. La gràcia oferta és una crida a reconèixer la dependència dels altres i de Déu. Al relat «Revelació», la hipocresia farisaica no permetia que la protagonista accedís al Déu al qual pensava que tenia accés directe.

El grotesc subsisteix també en el desvetllament per a sortir de la cova, on un mateix s'arraulia i s'autolimitava, per a anar vers l'encontre de l'Altre. Sense romanticismes fàcils ni propostes eficaces: en Flannery, la llum hi és, cal només obrir els ulls de veritat i apagar visions moralistes que s'han acostumat a veure-hi i a viure en la foscor.

José Jiménez Lozano, en un pròleg a *Un encuentro tardío con el enemigo* editada per Encuentro (pròleg en forma d'entrevista amb Guadalupe Arbona), exposa el sentit del món grotesc o còmic en Flannery O'Connor: «L'estil grotesc o còmic de mirar aquest mal del món em sembla que, més que estar determinat per una filosofia o una teologia, podria estar causat pel senzill exercici del seu ofici d'escriptora, perquè ella va veure que aquesta comicitat formava part dels seus personatges i les seves històries, que la comicitat era la que permetia veure-ho tot entrant per la porta del darrere, i amb una acuitat més profunda. I, doncs, confiava en la comicitat per tal de descobrir i expressar la realitat, i fins i tot per a trencar allò que podria entendre's com a llei o necessitat d'una realitat posseïda pel mal. Amb la comicitat, la realitat s'obre al que no és però podria ser; és a dir, la realitat queda oberta a una altra realitat, i això és l'esperança.»

Una escriptora perillosa?

Podria semblar que en la seva obra no brilla gens ni mica la compassió: que és una forjadora de paraules que punxen i no concedeixen treva. Però no és impensable que aquesta irrupció de la violència sigui un recurs literari que vagi adreçat a preparar el lector per al seu moment personal de gràcia, tant si aquesta succeeix com si no.

Subtilment, Flannery podria estar duent el lector vers el propi desvetllament personal i ho fa amb textos oberts, que no imposen solucions. És més, els textos d'O'Connor deixen un sentiment de desolació en una primera lectura. Sembla que no hi hagi perdó, sinó error. Que els seus personatges malvats siguin impertorbables. Que ningú no pugui ser compassiu perquè, si ho intenta, s'equivoca. Com si la via de la bondat fos la del fracàs.

En Flannery, la llum hi és, cal només obrir els ulls de veritat i apagar visions moralistes que s'han acostumat a veure-hi i a viure en la foscor.

En un passatge de *Sang sàvia* en què el protagonista predica al teatre Odèon, expressa així la desesperació i la bondat: «I, no obstant això, sempre que vaig estar a frec de penjar-me o de desesperar, la bondat era dins meu, com és dintre de tothom, i tan sols necessitava alguna cosa que la fes sortir. Tan sols un poc d'ajut, amics.»

L'autora es lamenta dels lectors que no comprenen l'objectiu de la seva literatura, lectors que no han copsat el seu moment de gràcia. Precisament allà on més crítiques rep és al lloc on apareix l'espai de salvació que ella ha apuntat i que pocs han sabut acollir, amb el balbuceig que la redempció comporta. La salvació no arriba mai com si res.

Podem afirmar que Flannery és una escriptora que es posa en crisi, si no directament en perill, i ho fa tant amb els seus personatges com amb els lectors o amb qualsevol que gosi acostar-se a la seva escriptura incendiària.

Jiménez Lozano broda així el sentit de comicitat que allibera i dóna esperança en la negror: «El fum amagat i misericordiós, encara que no ens arrenqui un somriure en les relectures, ni un riure franc en les primeres lectures, sí que ens posa en l'ona, per a dir-ho així, i ens inunda per dins. I és com si riguéssim per dins, perquè és el món de la llibertat, del joc i de l'alegria, i ens hi instal·lem. [...] Tot i que no se'ns dibuixi el somriure, som en l'àmbit de la rialla interior, en aquest estat singular que el riure provoca.»

Aquest somriure interior en el lector és l'avantsala de la compassió en Flannery O'Connor. Però, abans del lector, l'autora defineix el personatge i demana que suspenguem per un moment el judici que en fem: és quan, malgrat l'horror que provoquen, s'entreveu un deix d'innocència, com si «es redimissin en cada acte brutal», segons la formulació de Gustavo Martín Garzo al pròleg dels *Cuentos completos* editats en castellà per Lumen.

Els seus contes narren en veu alta l'esperança, i per a fer-ho baixen a l'infern. No hi ha cap altra manera, perquè ella sap que en el cristianisme és amb la *kenosi* que s'arriba a la redempció.

Parlar de la Veritat sense parlar-ne

Les històries de Flannery O'Connor tracten de personatges que no desitzen la gràcia, no la cerquen. Però de sobte s'esdevé alguna cosa. I Flannery demana al lector paciència, no impacientar-se amb el grotesc que emana dels personatges. Per a ella la narració és l'art de l'Encarnació. I l'Encarnació demana paciència per a ser entesa. L'autora no fa servir mai dogmatismes —tot i que ella té una altíssima concepció del dogma; és més, per a ella és precisament el dogma la garantia de respecte pel Misteri.

Si la comunicació religiosa és la invitació a la comunió amb el Misteri, podem proposar dins aquest àmbit l'escriptura d'O'Connor. Parla de la Veritat però no fa servir fórmules catequètiques, no s'acosta amb pressupòsits, no imposa res i és amb aquesta estratègia que aconsegueix teixir uns contes que són —si se'ns permet la provocació— un tractat laic de la gràcia molt més penetrant que tants manuals de teologia.

Els seus contes narren en veu alta l'esperança, i per a fer-ho baixen a l'infern. No hi ha cap altra manera, perquè ella sap que en el cristianisme és amb la *kenosi* que s'arriba a la redempció. O'Connor, una escriptora que s'ha definit de «conviccions catòliques» però amb «sensibilitat luterana», ha estat una grandíssima mestra a evocar que l'encarnació i la redempció han tingut lloc amb un cert grau de violència però amb esperança. Dues cares de la mateixa moneda que ella aconsegueix representar i perpetuar com ningú.